

Tarixin çox müəkkəb, qarışıq bir dövründə azad, demokratik dövlət yaratmaq, onu qoruyub yaşatmaq, dünyaya tanıtmmaq məsuliyyətli olduğu qədər də şərəfli idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) yalnız qurucularının deyil, bütövlükdə bir millətin ən ülvî arzusunun, ən müqəddəs məqsədinin günəş kimi qara buludların arasından çıxaraq işıq saçması idi.

Ağır zamanda Azərbaycanın müstəqilliyinə nail olanlar mücadiləni davam etdirirdilər. AXC-ni qısa müddətdə dövlət rəmzləri, parlamenti, hökuməti, ordusu, gömrük və hüquq-mühafizə orqanları olan, vətəndaş hüquqlarını uca tutan demokratik, dünyəvi dövlətə çevirmək üçün böyük işlər görülməli idi. Dərhal əsas vəzifələr müəyyənləşdirildi. Bütün sahələrdə zəruri işlərin həyata keçirilməsi qərarlaşdırıldı.

AXC hökumətinin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri maarifin inkişafı idi. Cümhuriyyət qurucularının mübarizəsində əhalinin savadlandırılması hər zaman əsas vəzifələrdən biri olmuşdu.

1918-ci il 28 mayda Milli Şura Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin birinci hökumət kabinetini təşkil etməyi Milli Şuranın üzvü, bitərəf Fətəli xan Xoyskiyə tapşırdı. Fətəli xanın başçılığı ilə Cümhuriyyətin ilk hökuməti təsdiq edildi. Bu hökumətdə Nəsim bəy Yusifbəyli maliyyə və xalq maarifi naziri vəzifəsini tutdu.

Nazirlər Şurasının qərarı ilə 30 iyun 1918-ci ildə üç şöbədən - ümumi orta təhsil, ali və orta-ixtisas təhsili, peşə məktəbləri şöbələrindən ibarət struktur təsdiqləndi. Cümhuriyyət hökumətinin təhsil sahəsində atdığı birinci mühüm addım məktəblərin milliləşdirilməsi oldu. Hökumətin 1918-ci il 28 avqust tarixli qərarında qeyd edilirdi ki, bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsil şagirdlərin öz ana dilində aparılmalı və dövlət dili olan Ana dilinin tədrisi icbari surətdə həyata keçirilməlidir. Ana dilini bilməyən şagirdlər üçün üçüncü və dördüncü siniflərdə rus şöbələri təşkil olunurdu. Həmin şöbələrdə isə Azərbaycan dili intensiv surətdə tədris edilirdi. Şagirdlər 5-ci sinifdən sonra

Silənməyən izlər

məktəbi bitirənədək tədris prosesi rus dilində aparılır, Azərbaycan dili isə həmin siniflərdə məcburi fənn kimi tədris olunurdu. Bu siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi həftədə 4 saatdan az olmamalı idi.

AXC hökuməti Bakıya köçdükdən sonra, 1918-ci il oktyabrın 6-da Fətəli xan Xoyskinin təşkil etdiyi ikinci hökumətdə Nəsim bəy Yusifbəyli yenidən xalq maarifi naziri oldu.

Müəllim kadrların çatışmazlığı maarif sisteminin milliləşdirilməsində çox böyük çətinlik yaradırdı. Problemin aradan qaldırılması üçün 1918-ci ildə Gəncə, Şəki və Zaqatalada qısamüddətli pedaqoji kurslar açıldı. Həmin kurslarda 150 nəfər oxuyurdu. Gəncədə fəaliyyət göstərən müəllimlər seminariyası kadrlara olan ehtiyacı ödəyə bilmədiyindən Maarif Nazirliyi Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin müstəqil seminariya kimi Qazaxa köçürülməsi haqqında qərar verdi. Bununla yanaşı, ali ibtidai məktəblər də xalq maarif sistemi üçün kadrlar hazırlamalı idi. 1918-ci ildə Maarif Nazirliyi bu istiqamətdə fəal işə başladı, Göyçayda məktəb açıldı, Ağdamda, Nuxa (Şəki) qəzasının Qutqaşen kəndində belə məktəblərin açılması haqqında qərar qəbul olundu. Həmin il nazirlik tərəfindən Zaqafqaziya dairəsində 25 ibtidai məktəbin açılması üçün 199 min manat pul ayrıldı.

Ölkədə daxili vəziyyət gərgin olaraq qalırdı. Ermənilərin Azərbaycana müdaxiləsi davam edirdi. Bu münaqişə nəticəsində doğma yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qalmış minlərlə insan acınacaqlı halda idi. Onların arasında müəllimlər və ailə üzvləri də var idi. Qaçqın müəllim ailələrinə kömək məqsədi ilə Xalq Maarif Nazirliyi 20.000 manat pul ayırıdı, onları mənzillə və ixtisaslarına uyğun işlə təmin etmək üçün tədbirlər gördü. Nazirlik Bakı və digər yerlərdə dərş kitablarına, məktəb ləvazimatına böyük ehtiyacı nəzərə alaraq, məktəblərin bu vasitələrlə təchiz edilməsini öhdəsinə götürdü.

Dekabrın 26-da Parlament Fətəli xan Xoyski hökumətinə etimad göstərdi. Üçüncü hökumət kabinetində yenə maarif və dini etiqad naziri Nəsim bəy idi. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın tarixinə adı yazılan ilk təhsil naziri - AXC-nin qurucularından biri olan Nəsim bəy Yusifbəyli bu hökumətdə 1918-ci il mayın 28-dən 1919-cu ilin martınadək maarif və dini etiqad naziri vəzifəsini daşıdı.

Dördüncü hökumət kabinetinin təşkili Nəsim bəyə tapşırıldı. 1919-cu il aprelin 14-də o, yeni yaratdığı kabinetin üzvlərini parlamentə təqdim etdi. Nəsim bəy Yusifbəyli təşkil etdiyi hökumətdə Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri vəzifələrini tutdu. Maarif və dini etiqad naziri isə Rəşid xan Kaplanov idi.

Təhsil sahəsində həyata keçirilməsi vacib məsələlərdən biri də dərsliklərin hazırlanması və nəşri idi. Xalq Maarif Nazirliyi Azərbaycan dilində dərsliklərin yazılması və nəşri üçün komissiya təşkil etdi. 1919-cu ildə “Türk əlifbası”, “Yeni məktəb”, “Təzə elmi-hesab”, “İkinci il”, “Türk çələngi”, “Rəhbər cəbr”, “Ədəbiyyat dərsləri”, “Müntəxəbat”, “Tarixi-təbi” dərslikləri çapdan çıxdı. Hüseyn Cavid, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Abdulla Şaiq, Camo bəy Cəbrayılbəyli, Səməd ağa Ağamalioğlu, Fərhad Ağazadə, Ağa bəy İsrafilbəyov, Abdulla bəy Əfəndizadə və başqaları dərsliklərin hazırlanmasında fəallıq göstərdilər. Türkiyədən də dərş vəsaiti və dərsliklər alındı. Azərbaycan parlamenti 1919-cu il 18 sentyabr tarixli qərarı ilə türk dilində yeni kitablar almaq üçün Xalq Maarifi Nazirliyinin sərəncamına 1 milyon manat vəsait ayırdı. Hələ iyunun 4-də AXC-nin Türkiyə ilə imzaladığı müqaviləyə uyğun olaraq, Xalq Maarif Nazirliyi Türkiyədən 50 nəfər müəllim dəvət etmişdi. Onlar 1919-cu il oktyabr ayının əvvəllərində Azərbaycana gələrək müəllimlik fəaliyyətinə başladılar.

Nəşriyyatlar, dəftərxana ləvazimatı satan mağazalar, həmçinin Məlikov qardaşlarının Teatrı (indiki M.F.Axundov adına Ope-

ra və Balet Teatrı) Maarif Nazirliyinin tabeliyində idi. Həmin müəssisələrdə çalışan fəhlələrin əməkhaqları artırıldı, mənzil və əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görüldü. Artıq 1919-cu ilin əvvəllərində hökumətin ixtiyarında 23 orta məktəb var idi. Bakı, Gəncə və Qazaxda müəllim seminariyaları, Bakı, Gəncə və Şekidə “Müqəddəs Nina” qadın məktəbləri, Bakıda politexnik və ticarət məktəbləri fəaliyyət göstərirdi. Həmin ilin sentyabrında Lənkəran qəzasında kişi və qadın gimnaziyaları da fəaliyyətə başladı. Azərbaycan hökuməti sentyabrın 11-də “Müqəddəs Nina” məktəblərinin adlarının dəyişdirilməsini qərara aldı, Bakı Birinci Milli Qadın Gimnaziyası, Gəncə qadın gimnaziyası və Şəki qadın gimnaziyası adlandırıldı. 1919-cu ildə Maarif Nazirliyi Bakı, Şəki, Şuşa, Göyçayda realni və müəllim hazırlayan məktəblər açılması haqqında parlamentə qanun layihəsi təqdim etdi. Layihə bəyənildi.

1919-1920-ci tədris ilinin birinci yarısında müəllim seminariyaları istisna olmaqla, qalan məktəblərdə oxuyan 9.611 tələbənin 3115 nəfəri azərbaycanlı idi. Hökumətin qərarı ilə Bakı politexnik və kommersiya məktəbləri, 3-cü, 4-cü Bakı məktəbləri və 2-3-4-cü Bakı qadın gimnaziyalarından başqa, ölkədə fəaliyyət göstərən bütün orta məktəblərdə dərslər Azərbaycan dilində keçirilirdi.

Təhsil sisteminin daha da genişləndirilməsi üçün 1919-cu ilin yayında qısamüddətli pedaqoji kurslar təşkil olundu. Bakı, Gəncə və Şekidə kişi və qadınlar üçün, Şuşa, Qazax, Qusar, Salyan və Zaqatalada kişilər üçün belə kurslar açıldı. Hər kursun 50 nəfər tələbəsi var idi. Onlar təhsilini başa çatdırıb, dərhal müəllimlik fəaliyyətinə başlamalı idilər.

Hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində təkcə 1919-cu ildə paytaxtda və bölgələrdə 700 məktəb açıldı, şagirdlərin sayı 48 780 nəfərə çatdı.

AXC-nin həyata keçirməkdə qərarlı olduğu ən ümdə vəzifələr sırasında ali təhsil

lin təşkili və ali təhsilli milli kadrların hazırlanması dayanırdı. Hökumət bunun üçün həm ölkədə ali təhsil müəssisələri yaratmaq, həm də gəncləri xarici ölkələrin müxtəlif ali təhsil müəssisələrinə göndərmək qərarına gəldi və Xalq Maarifi Nazirliyi qarşısında, ilk növbədə, üç ali məktəbin - Bakı Dövlət Universiteti, Kənd Təsərrüfatı İnstitutu və Dövlət Konservatoriyasının açılması məsələsini qoydu. Bakıda Kənd Təsərrüfatı İnstitutu yaratmaq məsələsi hökumətin 1919-cu il 5 mart tarixli iclasında bəyənildi. Xalq Maarifi Nazirliyinə tapşırıldı ki, bununla əlaqədar qanun layihəsi hazırlayıb parlamentə təqdim etsin. Ancaq çətin tarixi şəraitdə yalnız Bakı Dövlət Universitetinin açılmasına nail ola bildilər.

Universitetlə bağlı məsələni AXC hökuməti 1919-cu il 8 aprel tarixli iclasında müzakirə etdi. Qəbul olunan qərara əsasən, 1919-1920-ci tədris ilinin əvvəlində Bakıda universitet açılması məqsədilə Xalq Maarifi Nazirliyinə tapşırıldı ki, ümumi həcmi 10 milyon manatdan çox olmamaq şərti ilə smeta hazırlayıb hökumətə təqdim etsin. Həmin il mayın 19-da Azərbaycan hökuməti yenidən Bakı Universitetini açmaq üçün təşkilat komissiyası yaratmaq və vəsait ayırmaq məsələsini müzakirə etdi, universitet komissiyası haqqında əsasnaməni bəyəndi. Ali təhsil ocağını professor-müəllim heyəti ilə təmin etmək üçün tanınmış alimlər dəvət olundular. Avadanlıq, kitablar alınmasına pul ayrıldı. Azərbaycan parlamenti-nin üzvləri, dövlət müəssisələrinin qulluqçuları universitet professorlarının ilk mühazirələrində iştirak etdilər.

Bakı Dövlət Universitetinin ilk rektoru tanınmış tibb alimi, cərrah Vasilı İvanoviç Razumovski oldu. Universitetdə Məmməd Əmin Rəsulzadə Osmanlı ədəbiyyatı tarixini, Mirzə Rəhim Mirzəyev türk dilini, Rəşid bəy Kaplanov isə Osmanlı ədəbiyyatı tarixini tədris edirdilər.

Bakıda Dövlət Universitetinin açılması ilə bərabər, parlamentin qərarı ilə ali təh-

sil almaq üçün 100 nəfər azərbaycanlı gənc xarici ölkələrə yola salındı. Onlardan 45 nəfər Fransa, 23 nəfər İtaliya, 10 nəfər İngiltərə, 9 nəfər Türkiyə ali məktəblərinə göndərildi. Rusiyada oxumaq üçün seçilmiş 13 nəfər gənc orada Vətəndaş müharibəsi başlandığı üçün təhsil almağa gedə bilmədi. Xarici ölkələrdə ali təhsil alan gənclər Vətənə qayıtdıqdan sonra 4 il müddətində Azərbaycan hökumətinin təyinatı ilə işləməli idilər. Cümhuriyyət hökuməti savadsızlığın ləğvi istiqamətində qarşıya qoyduğu məqsədinə doğru ardıcıl və qətiyyətli addımlarla irəliləyirdi. 1919-cu ildə Bakı, Şuşa, Şəki, Zaqatala və Qazaxda yaşlı əhali üçün Azərbaycan dili üzrə axşam kursları açıldı. Bundan əlavə, Bakıda parlamenti-nin üzvü Abdulla bəy Əfəndiyevin rəhbərliyi altında ibtidai məktəb müəllimləri üçün xüsusi kurslar fəaliyyətə başladı. Bu kurslarda pedaqogika, Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası öyrədildi.

1920-ci il dekabrın 22-də Nəsim bəy Yusifbəyli Cümhuriyyətin beşinci hökumət kabinetini təşkil etdi. Həmid bəy Şaxtaxtinski maarif və dini etiqad naziri təyin olundu. O, təhsil sahəsində kifayət qədər təcrübəli idi. AXC-nin 2, 3 və 4-cü hökumət kabinetlərində maarif nazirinin müavini olmuşdu. Həmid bəy Şahtaxtinski istefa verdikdən sonra - 1920-ci il martın 5-dən Nurməmməd Şahsuvarov bu vəzifəni tutdu. Nurməmməd bəy də AXC Nazirlər Şurasının sədri, 4-cü hökumət kabinetində xalq maarifi və dini etiqad nazirinin müavini vəzifəsini icra etmişdi. O da Azərbaycannın şəhər və kəndlərində ana dilində məktəb və seminariyaların açılmasında və digər mütərəqqi tədbirlərin həyata keçirilməsində böyük əmək sərf etdi.

AXC qurucuları - böyük millətin təəsübkeş, cəfakeş övladları canları, qanları bahasına tarixdən ala bildikləri fürsəti dəyərləndirdilər. Müstəqilliyinə nail olduqları ölkədə qısa müddətdə bütün sahələrdə yeni bir yol başladılar. Bu gün müstəqil ölkə kimi dünyada tanınan Azərbaycan təhsil sahəsində də Cümhuriyyət qurucularının yarımçıq qalmış arzularını həyata keçirir.

Zöhrə FƏRƏCOVA,
“Azərbaycan”

Azərbaycan.- 2018.- 12 iyun.- S.9.